

УДК 821.512.162

Яшар Гасымбейли, доктор филологических наук, главный научный сотрудник, профессор НАН Азербайджана (Баку, Азербайджан)

e-mail: yashargasimov@mail.ru

ZAHIRƏDDIN MƏNƏMMƏD BABUR VƏ AZƏRBAYCAN KLASSİK
POEZİYASI

(З.М. БАБУР И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ КЛАССИЧЕСКАЯ ПОЭЗИЯ)

Аннотация. В статье рассматриваются творческие связи великого узбекского поэта З.М. Бабура с азербайджанской классической поэзией. На сравнительно-типологическом уровне рассматриваются художественные процессы, происходившие в турецкой поэзии периода после великого узбекского поэта А. Навои. Обсуждается близость З.М. Бабура к поэтическому миру азербайджанской классической поэзии XVI века Шах Исмаил Хатаи и М. Физули. Обращается внимание на художественное сходство и тематические параллели в известных газелях Хатаи и Бабура. Впервые в литературоведении Азербайджана и Узбекистана в средневековой поэзии рассматривается соотношение классического романтизма и классического реализма, а также проводится сравнительный научно-теоретический анализ художественного наследия этих великих художников.

Ключевые слова: классический поэтический стиль, классический романтизм, реалистический стиль описания, А. Наваи, З.М. Бабура, Шах Исмаил Хатаи, М. Физули, М.П. Вагиф.

Yashar Gasymbeyli, Doctor of Philology, Chief Researcher, Professor of the National Academy of Sciences of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan)

e-mail: yashargasimov@mail.ru

Summary. The article deals with the creative connections of the great Uzbek poet Z.M. Babur with Azerbaijani classical poetry. At the comparative-typological level, the artistic processes that took place in Turkish poetry of the period after the great Uzbek poet A. Navai are considered. The closeness of Z.M. Babur to the poetic world of Azerbaijani classical poetry of the 16th century Shah Ismail Khatai and M. Fizuli is discussed. Attention is drawn to the artistic similarity and thematic parallels in the famous ghazals of Khatai and Babur. For the first time in literary criticism of Azerbaijan and Uzbekistan in medieval poetry, the correlation of classical romanticism and classical realism is considered, and a comparative scientific and theoretical analysis of the artistic heritage of these great artists is also carried out.

Key words: classical poetic style, classical romanticism, realistic style of description, A. Navai, Z.M. Babur, Shah Ismail Khatai, M. Fizuli, M.P. Vagif.

Zahirəddin Məhəmməd Babur türk xalqlarının poeziyası tarixində özünəməxsus mövqe qazanmış qüdrətli sənətkarlardan biridir. Əlişir Nəvidən sonrakı dövr türk poeziyası tarixinə nəzər salsaq, üç böyük ədəbi şəxsiyyətin poetik yaradıcılığı nəzərdiqqətimizi cəlb etdiyini müşahidə edirik; Şah İsmayıl Xətayi, Zahirəddin Məhəmməd Babur və Məhəmməd Füzuli. Maraqlıdır ki, Ə. Nəvidən öncəki dövr türkdilli poeziya hansı mühüm və bənzər ədəbi vəzifələri yerinə yetirmişdisə, Ə. Nəvidən sonrakı dövr türk xalqları poeziyası da eynən o cür müştərək missiya və funksiyaları reallaşdırmalı olmuşdur. Bu baxımdan yuxarıda qeyd etdiyimiz hər üç sənətkarın yaradıcılıq yolları və poetik üslubları arasında paralellər nəzərə çarpmaqdadır.

Əgər Əlişir Nəvainin qarşısında islam-əruz poetikası müstəvisində yeni bir türk şeir mədəniyyətini yaratmaq kimi möhtəşəm vəzifə dururdusa, ondan sonrakı dövr ədəbiyyatının nümayəndələri isə yeni türk şeiriyyəti sarayını daha da rəvnəqləndirmək və nəqşləndirmək işləri ilə məşğul idilər. Ə. Nəvai türk dilində klassik əruz poetikasının yüksək tələblərinə cavab verməyə qadir olan böyük və zəngin bir ədəbi miras bünyad etmişdi; bu nəhəng irs üç minə yaxın qəzəli, türk dilindəki ilk poetik

epopeyanı – “Xəmsə”ni, onlarla elmi-nəsrı və tarixi əsərləri, təzkirələri özündə ehtiva edirdi. Z.M. Babur, Şah İsmayıl Xətayi və Məhəmməd Füzuli Yaxın Şərqi bir sıra böyük klassikləri ilə yanaşı və daha çox məhz bu poetik miras üzərində boy atmış və yüksəlmiş sənətkarlar idi. Yəni onları bir-birinə yaxınlaşdıran qarşılarındakı poetik məqsəd və vəzifələrin uyğunluğu ilə yanaşı, həm də bu sənətkarların mənşə və genezisindəki yaxınlıqlar, bənzərliklər idi. Onların hər üçü bilavasitə Ə. Nəvidən nəşət etmişdilər. Amma başqa amilləri də nəzərə almaq lazımdır. Z.M. Babur da, Xətayi və Füzuli kimi, Nizami Gəncəvini özünün ulu ustadı sayırdı, eyni zamanda, Ə. Nəvidən öncəki Azərbaycanın türkdilli klassikləri Seyid İmadəddin Nəsimi, Qazi Bürhanəddin və başqalarından da sənət dərşini almışdı. Aydın olur ki, Ə. Nəvidən sonrakı dövr poeziyasının hər üç möhtəşəm klassiki həm ədəbi-mənəvi mənşələrinə, həm də taleyin onlara nəşib etdiyi poetik missiyalarına görə bir-birlərinə son dərəcə yaxın və doğma şeiriyyət simaları idi.

Ə. Nəvidən sonrakı dövr poeziyasında müşahidə olunan əsas ədəbi təmayüllərdən biri şeiriyyətdə bilavasitə həyatın nəfəsinin duyulması, müstəqim inikas tərşinin meydana çıxması və poetik müəyyənliyin, konkretliyin nəzərə çarpması idi. Yəni, klassik romantizm hüdudlarından kənara çıxmağa cəhd Z.M. Babur, Şah İsmayıl və M. Füzulinin əsərlərində bariz şəkildə əks etmişdir. Başqa sözlə, hələ XVI əsrin poetik örnəklərində də klassik romantizmlə yanaşı, əgər belə demək mümkünsə, “klassik realizm”in təzhürləri də nəzərə çarpmaqdadır. Bu məsələlərə müxtəlif aspektlərdən elmi-nəzəri yanaşmanı prof. M. Quluzadə [1] və M.P. Vaqif yaradıcılığının mötəbər tədqiqatçısı A. Dadaşzadənin [2] tədqiqatlarında müşahidə etmək mümkündür.

Zahirəddin Məhəmməd Baburun lirikasında klassik poetikanın əksər janrlarına rast gəlirik; Şairin zəmanəmizə qədər gəlib çatmış divanlarında qəzəllər, rübailər, tuyuqlar, qitələr, fərdlər, məsnəvilər yer almışdır. O, bu janrların hər birində kifayət qədər gözəl nümunələr yaratmış və bəzən isə heç zaman fəth olunmayacaq zirvələri fəth etmişdir. Z.M. Baburun poeziyasının özəlliyi və gözəlliyi yenə bundadır ki, biz bu şeirlərdə həm də yeni estetik məzmun və ovqatla qarşılaşırıq.

Z.M. Baburun lirikası formaca və şəkilcə müxtəlif olduğu kimi, estetik mündəricəsinə və məzmununa, poetik hədəf və mövzularına görə də rəngbərəngdir. Şairin lirikasını bu nöqteyi-nəzərdən aşağıdakı kimi təsnif etmək məqsədə müvafiqdir; 1. Sevgi lirikası. 2. Avtobiografik məzmunlu lirika. 3. Fəlsəfi məzmunlu və ümuminsani duyğular lirikası. 4. Təbiət və dünya gözəlliklərinin tərənnümü. 5. Şahane duyğular şeiriyyəti. Baburun qeyd etdiyimiz və etmədimiyiz tematik bölgülərə və təsnifata daxil olan şeirlərinin spesifik xüsusiyyətlərindən biri isə şairin qələm təcrübələrində realist mündəricənin və sırf fərdi, həyatı, ünvanlı yaşantıların özünə yer almasıdır. Yəni Ə. Nəvai poeziyasından fərqli olaraq, Z.M. Baburun və qeyd etdiyimiz şairlərin əsərlərində dünyəvilik və həyat faktlarının, hadisələrinin və insan duyğularının inikasında yeni poetik manera açıq-aşkar diqqəti cəlb etməkdədir.

Babur həyatın və taleyin zərbələrinə müqavimət göstərmək, yaşamaq və qalib gəlmək üçün sanki bütün varlığını səfərbər etmişdir. Məğlubiyyətlərə və ölümlərə sinə gərərək, son dərəcə həyatsevərlik nümayiş etdirən bənzərsiz şairin yaşantıları gələcək nəsillər üçün də misilsiz örnəklərdir:

Özünü, könül, eyş ilə tutmaq gərək,
Bizi unudanı unutmaq gərək.

Eyşü-tərəb gülbüninə su verib,
Qüssə nihalını qurutmaq gərək.

Hər şeyə qəm yemə, qəm çox durur,
Eyş ilə özünü ovutmaq gərək [3, s. 73].

Şah İsmayıl Xətayinin bahar nəfəsli və yazın tərənnümünə həsr olunmuş bir sıra şeirlərini Z.M. Baburun aşağıdakı misraları ilə müqayisə etmək olar. Bu bədii nümunələr, ümumən, türk poeziya aləmində formalaşmağa başlayan yeni poetik eranın başlanğıcı, yeni estetik məzmunun uğurlu nişanələri idi. Böyük dərd və izzətlərin vətəni olan Baburun qəlbi təkcə bu cəhətlərinə görə yox, həm də həyatsevərlik eşqinə, yazıb-yaratmaq, həyatdan sevinc duymaq və hətta şənlonə bilmək duyğularını özündə birləşdirdiyinə görə bugün də heyrət oyadır:

Yaz fəslı, yar vəslı, dostların söhbəti,
Şeir bəhsi, eşq dərđı, badənin keyfiyyəti,

Yaz fəslində çaxır içməyin özgə halı var,
Kimə bu nəşə müyəssər olsa, vardır dövləti.

Eşq dərđini çəkib, hər kim ki, tapsa vəslı yar,
Ol zaman bolğay unut yüzilki hicran şiddəti.

Dostların söhbətində nə xoş olar bəhsi-şeir,
Ta bilinər hər kimin təbi-birlə haləti.

Gər bu üç işi müvafiq tapsan ol üç vaxt ilə,
Bundan artıq olammaz, Babur, cahanın işrəti [3, s. 67].

Şah İsmayıl Xətayinin şahanə sevgi duyğuları ilə yanaşı təbiət mövzusunda yaratdığı gözəl sənət əsərləri ilə Baburun şeirləri arasındakı ovqat yaxınlığı, lirik “mən”lərin əhvali-ruhiyyəsindəki müştərəklik kifayət qədər qabarıqdır. Klassik poetikanın realist üsluba və ümumən, realizmə münasibətini obyektiv şəkildə dəyərləndirmək üçün bu cür şeir nümunələri olduqca gərəkli və qiymətlidir. Aşağıdakı bahar əhvali-ruhiyyəsi və yenilənən dünya, həyat eşqi ilə süslənmiş misralar Xətayinin sanki mürəkkəb dini-mifoloji əfsanələr, rəvayətlər və hekayətlərdəki obrazlardan, rəmzlər və fəlsəfi işarələrdən yorulmuş lirik qəhrəmanın həyatın təbiidən təbii və məsum gözəllikləri ilə rastlaşarkən qəlbindən keçirdiyi heyrətamiz həyəcanların, mənəvi aram və ləzzətlərin ifadəsi idi. Başqa sözlə, Xətayinin lirik qəhrəmanı da, Baburun həyatsevər lirik “mən”i kimi, sanki real həyat gözəlliklərinin və insan nəşəsinin vəsfindən vəcdə gəlir:

Qış getdi, yenə bahar gəldi,
Gül bitdivü lələzar gəldi.
Quşlar qamusu fəğanə düşdü,
Eşq odu yenə bu canə düşdü.

Yer geydi qəbayi-xizrpuşan,
 Cümlə dilə gəldi ləbxəmuşan.
 Sərvin yenə dutdu damənin su,
 Su üstə oxudu faxtə gu-gu.
 Gönçə dəhəni çəməndə xəndan,
 Gülmaxdan ənar açıldı dəndan [5, s. 245].

Böyük və həssas şair baharın insanı və dünyanı yeniləndirən, yerləri-göyləri təzələyən yaradıcı qüdrətini, onun nəfis və heyrətamiz rənglərini bir rəssam istedadı ilə təsvir edir. Yaz və yaradılış fəslinin həyat nəfəsli hənirini, bir-birindən gözəl və füsunkar səslərini isə bir nəğməkar, daha doğrusu, ilahi duyğularla köklənmiş bir bəstəkar kimi duyaraq, sözün, yazının əbədiyyətinə məharətlə çevirə bilmişdir. Əlişir Nəvai lirikası ilə müqayisədə Xətayi və Babur şeiriyyətində “Batin” və “Zahir” poeziyasının arasındakı nisbətlər, irfani şeirlərlə yanaşı real insani duyğuların tərənnümünə həsr olunmuş poetik nümunələrin kəmiyyət və keyfiyyətindəki fərqlər göz qabağındadır:

Bülbül oxudu sifati-hicran,
 Dəryadə dür oldu əbri-neysan.
 Durna uçuban həvayə düşdü,
 Laçın aluban ovayə düşdü.
 Alma ağacı dibində sayə
 Tə'n eylər did bulutda ayə
 Yaşın yerə tökdü əbri-neysan,
 Bülbüllər oxudu səd hezaran.
 Mey bəslədi jalə hər vərəqdə,
 Türrac kitab oxur təbəqdə... [5, s. 246].

Xətayinin sevgi nəşəli və vüsəl ümidli şeirlərinə həmahəng olan, real insani eşq atəşində isinmiş nazlı və qəmzəli qəzəllərə Babur lirikasında da rast gəlirik. Baburun sevgi şeirlərində və intim lirikasında elə nümunələr vardır ki, cahan poeziyasının ən gözəl və ən məşhur nümunələri ilə müqayisə olunmağa, onlarla yanaşı durmağa

layıqdır. Z.M. Babur şeiriyyətinin dünyəvi tərəvətini, gözəlliyini və nəfisliyini duymaq üçün onun “Yenə” rədifli qəzəlini oxumaq kifayətdir:

Saçının sövdası düşdü başıma başdan yenə,
Tiyərə oldu ruzigarım ol qara qaşdan yenə.

Yüz yamanlıq görüb ondan telbə oldun, ey könül,
Yaxşılığı gözləyərsən, ol pərivəşdən yenə.

Daş vurur ətfal mənə, evində fəriq ol pəri,
Telbələr tək qışqırıram, hər zaman daşdan yenə.

Ayağım yetəncə Babur tək gedər idim, neynim,
Saçının sövdası düşdü başıma başdan yenə [3, s. 37].

Z.M. Babur lirikasının özəl xüsusiyyətləri, təkrarsız estetik keyfiyyəti, xüsusən, ondakı dünyəvi şeir təmayülü ilə həmahənglik, Qazi Bürhanəddin, Mövlana Lütfi, Xətayi, Füzuli şeiriyyətindəki real yaşantıların, həyati duyğuların tərənnümünə üstünlük verilməsi və daha da inkişaf etdirilməsi, ümumən, bizim klassik poetikaya münasibətimizin dəyişməsinə də təkan verir. Yəni, təkcə Ə. Nəvai və M. Füzuli şeiriyyətini deyil, ümumən, bütün klassik türk poeziyasını təsəvvüf libasında təsəvvür etməyi və klassik “məşuqəni” yalnız və yalnız göylərlə bağlı dərk edib, dəyərləndirmək təcrübəsini Z.M. Baburun sevgi lirikası Molla Pənah Vaqifdən çox-çox əvvəl inkar edib:

Qara zülfün fərağında pərişan ruzigarım var,
Üzünün iştiaqında nə səbrü, nə qərarım var.

Ləbin bağrımı qan etdi, gözümdən qan rəvan etdi,
Niyə halım yaman etdi, mən ondan bir sorarım var.

Cahandan mənə qəm olsa, ulusdan gər ələm olsa,
Nə qəm yüz munca həm olsa, sənin tək qəmgüsarım var.

Əgər müslihəm, ər müfsid və gər aşiqəm, ər abid,
Nə işin var sənin, zahid, mənim ki, ixtiyarım var.

Fəğanım aşdı bülbüldən, qəmi yox zərrə bu quldan,
Bəs e Babur, oşəl güldən könüldə xarxarım var [3, s. 111].

Xətayinin və Baburun bir sıra şeirləri arasındakı yalnız poetik məzmun və ovqat yaxınlığı deyil, bəzən bu obrazların və bədii bənzətmələrin bir-birinə hədsiz oxşarlığı da oxucunu heyrətləndirə bilər. Bu da hər iki qələm sahibinin dəst-xəttindəki, həm də estetik dünyagörüşündəki və həyat təcrübəsindəki uyğunluqlardan xəbər verir:

Açılıb iki saçı üzünə yayılmışlar,
Yaruğ cahanı gözümə qaranğu qılmışlar.

Çaxır bağır qanıdır barça¹ eşq əhlinə
O da məlum ki, bu meydən dəme ayılmışlar.

Neynəsəm eyləmə, ey yar, eyb ki, məndə
Cünuni-eşqü igidlik daim qatılmışlar.

Səlahə xirəd əhli məni yaxın deyirlər,
Görün ki, bax bu sözbazlar necə yanıılmışlar.

Neçün eşqini eldən gizlətmək, ey Babur,
Çün halətini bütün aləm əhli bilmişlər [3, s.110].

Bu tendensiyalar Şah İsmayıl Xətayinin şeiriyyətində də hiss olunacaq dərəcədə görümlüdür. Böyük şairin yaradıcılığının müxtəlif dövrlərində qələmə alınmış əsərlərində qeyd etdiyimiz üslubi yenilənməni müşahidə etmək olar. XVI yüzilin dini-fəlsəfi və sufianə ruh, motivlərlə yoğrulmuş poetik nümunələri ilə müqayisədə bu real

---

¹ Barça – bütün, hamı

sevgi yaşantılarının son dərəcə emosional və səmimi ifadəsi, duyğusal misraların yazılması və sevilməsi, şübhəsiz ki, bir yenilənmə ab-havasını meydana gətirirdi:

Qızıl gül, bağü bustanım, nə dersən?

Fəda olsun sənə canım, nə dersən?

Qərarü səbrü aramım tükəndi,

Kəsildi külli-fərmanım, nə dersən?

Əridi iliyim, qaldı sümüyüm,

Bu təni tərək edər canım, nə dersən?

...Əgər yatsam min il topraq içində

Dürüstdür əhdü peymanım, nə dersən?

Xətayi can ilə çün səni sevdi,

Sevən ölsünmü, sultanım, nə dersən? [5, s. 25].

Xətayinin “Gəlmədi” rədifli qəzəlində aşiqin səmimi duyğuları son dərəcə təbiiliyi və həyatiliyi ilə ruhumuzu ovsunlayır. Biz sanki bizdən 500 il əvvəl yaşamış bir klassikin deyil, çağdaş bir qələm sahibinin hiss-həyəcanları ilə çuğlaşır və onun duyğuları ilə yaşayırıq:

Dəmbədəm yol gözlərəm, ol sevgi yarım gəlmədi,

Qalmışam qış möhnətində, novbaharım gəlmədi.

Xeyli müddətdir ki, mən ta ayru düşdüm yardən,

Görmək için həddən ötdü intizarım, gəlmədi.

Ta ki, gördüm uyxuda mən ol pərişan zülfini,

Yerinə andan bəri səbrü qərarım gəlmədi.

İxtiyarım getdi əldən, canü dildən əl yudum,

Ol mənim canü könüldən ixtiyarım gəlmədi.

Xəstədir miskin Xətayi bir misali-əndəlib,

Hüsn bağında cəmalı gül'üzarım gəlmədi [5, s. 194].

Sonralar M. Füzuli poeziyasında daha da dərinləşən və öz zirvəsinə çatan emosional və cazibədar lirik yaşantılar əslində ilk öncə Xətayi və Babur şeirlərində boy göstərməyə başlamışdır. Ə. Nəvainin dərin fəlsəfi və intellektual yönlü, mürəkkəb dini-mifoloji obrazlarla zəngin şeirliyinə nisbətən bu yeni poetik üslublu qələm təcrübələrində daha çox qədim türk şeir yoluna uyğun olaraq, bilavasitə həyatın və insanın real təsvirinə meyl güclü idi:

Getmə sən, eşqin ki, bir gənci-nihan əldən gedər,

Bil ki, sən getsən yanımdan, təndə can əldən gedər.

Qayıb oldu gül yüzün çeşmimdən, ey ruhi-rəvan,

Qorxaram ki, sünbülü-ənbərfəşan əldən gedər.

Candan oldum, ey pərivəş, möhnətindən tanrıçün,

Qıl tərəhhüm ki, bu cismi-natəvan əldən gedər.

...Basmadan hər yerə kim, bir dəm qədəm tutmaz qərar,

Məskən eylə çün müşərrəfdir, məkan əldən gedər.

Bu Xətayi, ey sənəm, bir dəm camalın görməsə,

Taqət etməz də kim, ol ruhi-rəvan əldən gedər [5, s. 84].

Xətayinin cazibədar və şahənə məhəbbət dünyası ilə, aşağıda görəcəyimiz kimi, Baburun sevgi səltənəti arasında özünəməxsusluqlarla bərabər, həm də qərribə bir bənzərlik mövcuddur. Tarixən zamandaş olan, bir-birini yaxşı tanıyan, hər ikisi şah və şair olan, türk bədii təfəkkür tarixinə misilsiz yeniliklər bəxş edən bu qüdrətli ədəbi şəxsiyyətlər həyatda olduğu kimi, sənətdə də öz yolları ilə və özünəməxsus şücaətlə yüksəlmişlər. Aşağıdakı misralardakı yalnız böyük ürəyi və istedadı olan qələm

sahiblərinin qəlbində yaşada biləcəyi hiss-həyəcanlar və təkrarsız yaşantılar Xətayinin və Baburun lirik aləmi üçün son dərəcə səciyyəvidir:

Qara zülfin boynuna hindi düşdi,
Sənin sevgin könülə indi düşdi.

Əzəldən sevgini, var idi canda,
Sən eylə sanmagil kim indi düşdi.

Tuti yarım durub bağçaya gəzər,
Utandı sərv ağacı endi, düşdi.

...Nə qayğım var rəqibin fitnəsindən?
Eşitdim quyu qazan kəndi düşdi.

Xətayi, sən güvənmə malə, gəncə,
Neçələr malə, gəncə mindi, düşdi [5, s. 210].

Zahirəddin Məhəmməd Baburun faciə və ayrılıqlarla dolu həyat yolunu, onun böyük kədərini və həsrətlərini, bəzən də insan qəlbinin və dözümlünün fəvqündə duran iztirablarını müəyyən dərəcədə dərk etmək və dəyərləndirmək mümkündür. Amma onun həyat sevgisini, dünyaya baxışını və xüsusən, intim duyğularını adi təsəvvür və təfəkkür tərəzisində çəkmək, qiymətləndirmək mümkün deyil.

Ümumən, türk xalqları poeziyası tarixində, görkəmli tədqiqatçıların vurğuladığı kimi, iki əsr xüsusilə əlamətdardır; XV yüzil Əlişir Nəvai həzrətlərini, XVI əsr isə Zahirəddin Məhəmməd Babur, Şah İsmayıl Xətayi və Məhəmməd Füzulini söz sənəti aləminə bəxş etdiyinə görə poetik tariximizin qızıl səhifələridir. Onların yaradıcılığında dini-fəlsəfi üslubun və təsəvvüf motivlərinin mühüm yer tutması ilə yanaşı həm də dünyəvi ədəbiyyatın və ədəbi təmayüllərin üstünlük təşkil etməsi, başqa sözlə, “zahir şeiriyyəti” ənənələri ilə qırılmaz surətdə bağlılıq da ümumtürk poeziyası tarixində bu sənətkarların özünəməxsus şərəfli yer tutmasını şərtləndirmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Quluzadə M. Füzulinin lirikası. – Bakı: “Elm”, 1965.
2. Dadaşzadə A. XVIII əsr Azərbaycan lirikası. – Bakı: “Elm”, 1981.
3. Zahiriddin Muhammad Babur. Asarlar. Uch cildlik. I cild. Devon. – Toshkent: Badii adabiyot nashriyoti, 1965.
4. Zahiriddin Muhammad Babur. Asarlar. Uch cildlik. II cild. Bobirnoma. – Toshkent: Badii adabiyot nashriyoti, 1965.
5. Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005. – 384 səh.